

kívül-belül

GUILLAUME MÉTAYER (1972) Párizs

GUILLAUME MÉTAYER

Szerelmi vallomás

Guillaume Métayer, a magyar irodalom francia fordítójának Á, mint Babel című esszékötetét Jeney Zoltán fordítja magyarra. Most egy újabb részt közlünk a készülő kötetből.

Eljött a pillanat, hogy véget vessek a viháncolásnak. Tessék azonnal abbahagyni! Ez itt a nyolcadik tárca, némiképp lankad a lendületem. Egy dolog van már csak bennem, utolsó kapaszkodója az üzött vadnak: a szerelem.

Igen, szeretek. Nem is szeretek, imádok.

Nem Fulviát, nem Flórá és nem is Vértes földrajztanárnőt.

Hanem azt, aki a jó öreg Boileau szerint: „...szolga csupán, úgy jó, ha szót fogad.”¹ (Micsoda ötlet! Ellenkezőleg, inkább vezetnie kellene minket.)

A rímről van szó.

Igen, szeretem a rímet, és mint minden szerelmes, arról beszélek nektek szívesen, akit szeretek. Hosszan. Elszáll a gyors idő, hogy észre sem veszem. És mint minden szerelmes, dühös leszek, ha nem látjátok, hogy ő a legszebb, a legédesebb, a legokosabb lény a földön. De látni fogjátok. Olyan nincs, hogy ne lássátok.

Minap egy költő barátommal jöttünk éppen kifelé a Bibliothèque nationale-ból, amikor előadtam neki, hogy újra motoszkál bennem valami vers. Forrón gratulált hozzá, én pedig, mintegy babonás óvatossággal elébe menve kitörni készülő lelkesedésének, elejtettem egy újabb információmorzsát:

– Rímes vers lesz.

Ha láttátok volna, milyen képet vágott. Mintha kezébe nyomtam volna egy gyönyörű gyümölcsökkel teli kosarat, megjegyezve mellé, hogy vigyázzon, van benne egy vipera.

Egy kiáltás szakadt ki belőle csupán:

– Jaj ne, de miért?!

Látszott, hogy igaz barát, mert végig, amíg a Tolbiac utcán baktattunk, megpróbált tervemről lebeszélni:

– Ne csináld, de tényleg! Rímben? Mi a fenének? És a Nietzsche-fordításaidat is rímelőre csinálsz? Hű...

Szánakozó képet vágott, mintha valami betegségeről számoltam volna be neki, aztán a szerelmeiről kezdett beszélni.

Nem tudta szegény, hogy én is szerelmes vagyok, a szeretők lehető legszebbikébe.

Ez a szerető nem nézegeti tükörben magát, ő maga a tükör. És ha fordítjuk, tükör a tükörben, végtelen.

No, de mit ártott nektek az én drágaságom, hogy így rühellitek? Nem, nem is akarom ezen törni a fejem. Elmondom inkább, hogy miért ő a legszebb. Rímem, rímem, mondd meg nékem...

Talán nem figyeltetek oda rá eléggé?

Értitek egyáltalán, hogy miképpen alkot hangzást és értelmet egyszerre, minden egyes alkalommal?

Ja persze, ti a metaforát szeretitek. Folyton csak összebútoroztatnátok egymással a legtávolabb eső dolgokat, miközben azt mantrázzátok Lautréamont-t idézve: „a varrógép és az esernyő véletlen találkozása a boncasztalon”.

De hát nem látjátok, hogy ez az én szerelmem legpontosabb meghatározása? Mint holmi kerítőnő, az idők kezdete óta mindig is azon fáradozik, hogy a lehető legzavarbajejtőbb és legfensége-

¹ ...une esclave et ne doit qu'obéir (*L'art poétique*).

sebb párokat összehozza, a világ minden nyelvén. Ráadásul elég neki két szó! Két összecsengő szó egymás mellett, és kész is a dolog. Megnyílik a szédítő mélység. Röppen a távoli csók.

Ugyanazt a munkát végzi, mint a metafora. És mint a tücsök. Magával az egyszerű összekapcsolással felfedi azt a rettentő szakadékot, ami két – amúgy fülünk számára harmonizáló – szó között tátong, és meghökkentő módon azonnal hidat is ver fölé. Persze az is előfordul, hogy éppenséggel váratlan összefüggésekre világít rá hangzás és értelem között, megerősítve így a szavak és jelentésük természetes kötelékének illúzióját. Rámutat azokra az együttállásokra, amelyekben a jó öreg nyelv szavai, mint régi szerelmespárok, lassan összeöregszenek. Egymagában képes, mint valami autista zseni elméje, rendszerezni és felszínre hozni a mélyebb összefüggéseket.

Elmondom azt is, mi bántotta oly nagyon a szerelmemet. Hogy szótárba rendezték, mégpedig csak úgy halomba hordva, holott művészetének legfontosabb része a kiválasztás maga. Ezek az összeterelt rímek egy rendőrkapitányság őrszobájára emlékeztetnek valahol a Pigalle tér környékén, razzia után. Rossz életű rímek...

Ha valamit érdemes lenne megírni, az a rímek szerelmes szótára. De mégsem, jobb, ha az ember megtartja ezeket magában, a félhomályban, mint valami fokozatosan fényesedő csillárt, egy egyre vadabbal forgó, egyre örültebb, zenélő körhintát. Nekem egy egész saját rímshótár van a fejemben.

És könyörgök, ha már szótár, legalább ne holmi iskolás ábécéskönyvet csináljanak, mint Pompidou francia versgyűjteménye vagy az Ablak–Zsiráf.²

Ugyanakkor ha már ilyenben gondolkodna valaki, érdemes lenne beletenni szerelmem egyik legszebb megtestesülését, az ifjú Gautier által elkövetett „poëte–Goethe”³ párost a piros mellényes korszakból. Ez a rím nem adja magát, nem kapni a sarki boltban. Nem bizony. Ez a rím gyönyörű a maga kaján hamisságában, hozzávetőlegességében, ami a végső megoldás ígérését hordozza, a ki-egyezést egy szép napon hang és jelentés között, és csak úgy odarakja a derék polgárok orra elé befejezetlenül, fésületlenül. Goethe és poëte, egészen odavagyok. Szinte elsírom magam, ebben a rímbe benne van minden szerelem, minden fiatalság és ez az oly nagyon szerethető ügyetlenség...

Van még egy másik is, amibe gyógyíthatatlanul szerelmes vagyok. Egy normandiai...⁴ Baude-laire-nél található a példány, ami a versben afféle arkhimédészi pontként viselkedve beindítja az emlékezést. Még csak madeleine-tunkolásba sem kell fognia, ott van neki a rím:

² Pompidou versgyűjteménye a később köztársasági elnökké választott Georges Pompidou, egykori irodalomtanár *Anthologie de la poésie française* című könyve, ami amolyan best of-ja a francia költészetnek. Rendelkezik a best of műfaj minden defektusával, de a francia irodalom iránt érdeklődő fiataloknak jó támpontokat ad ahhoz, hogy elkezdhessék ismerkedésüket a korpuszszal. Egy profi irodalmár számára azonban megmosolyogtató a válogatás.

³ A magyar fül számára még annyira sem rím ez, mint a franciának. Leírva hallás után, magyarosan: poet–göt. Igen, a franciák Goethe nevét franciásan ejtik, de legalább sohasem jut eszükbe róla az a bizonyos kételtű. Rímnek tehát elvileg nagyon szegényes lenne, ha nem járulna mellé két módosító tényező: egyrészt az a sejtésnyi kis nyögés, amit a franciák a (nem teljesen) néma szó végi e-ik helyett hallatnak, másrészt pedig az a vizuális rím, ami az oe-ből fakad. Théophile Gautier már az olvasóknak írt, nem a hallgatóknak. Mintha magyarul valami ilyesmivel próbálkoznánk: „Vajon milyen verset írt szúette / asztalán a mogorva Goethe”.

⁴ Itt következik az eredetiben egy lefordíthatatlan, lokális, kulturális utalást tartalmazó, mókás kikacsintás. Lefordítsam? Nem lehet. De miközben azért reménytelenül kutatok valamilyen megoldás után, eszembe jut egy néhai fordító kollégám pazar mentése. Timár György midőn az Asterix-képregényeket szállította az Alfa ifjúsági magazin számára (hihetetlen kincsestára a nyelvi humornak és a parádés fordítói megoldásoknak), és éppen a vikingekről szóló albumot ültette át magyarra, szemben találta magát azzal a résszel, amikor a portyázó harcosok partra szállnak a később róluk elnevezett partvidéken, és harsányan énekelnek egy francia dalt, Frédéric Bérart 1836-ban írott, de a mai napig közismert sanzonzját, a *Ma Normandie* című slágeret, annak is a címadó refrénjét. Mit tehet ilyenkor a fordító? Nem írhatja oda, hogy „az én Normandiám”, mert se nem hangzik jól, se semmi értelme. Timár György hagyta is a fenébe a fordítást, és az üresen tátongó buborékba az alábbi szemérmetlenül kilógó, általa kiöltött dal-szöveget gyömöszölte: „Összecsengnek dalunkban a sorvégek, / leszünk mi még dánok is meg norvégek.” Azt hiszem, igazán elégedettek lehetünk vele.

*Il est amer et doux, pendant les nuits d'hiver,
D'écouter, près du feu qui palpite et qui fume,
Les souvenirs lointains lentement s'élever
Au bruit des carillons qui chantent dans la brume.⁵*

Ott bújik a kis normandiai. Hogy mi is az? Végy egy -er végű igét, ahol a „r” elvileg néma, és rímeld úgy, mintha kiejtenéd. Bár a *Nagy Francia Enciklopédia* elvetendő rímnek tartja, megtaláljuk Corneille-nél és Racine-nál is:

*Et quand avec transport je pense m'approcher,
De tout ce que les dieux m'ont laissé de plus cher.⁶*

Csak hogy Baudelaire egy kicsit ravaszabb ennél: a „s'élever” igét áthajlásba helyezi, és ez az *enjambement* egyben az emlékek kiváltója... „s'élever au bruit”... Az első sor végi „l'hiver” szóval rímel, és áthajlik a negyedik sorba. Összefogja az egész strófát.⁷

No de van még egy kedvencem, ezt is biztosan beletenném a szerelmes rímisztáramba: a „toison-raison”⁸ a „Boldog, ki szép utat tett, mint Ulixesz hajdan” kezdetű Joachim Du Bellay-szonettből, ahol Odüsszeusz mellett Iaszónról – franciásan Jason – is szó van, de a hős neve nem hangzik el, csak körülírja őt a költő, és a körülírás ríme pont oda esik, ahol az ő nevének kellene megjelenni, ráadásul úgy, hogy a név is rímelve.

Ou comme cestui-là qui conquît la toison.⁹

Ki nem bólintott e sor olvasásakor némán: „Jason!”? A költő azt sugallja, hogy ez a tulajdonnév hozta a tökéletes mitológiai rímet, ami önmagában a francia nyelv „védelme és dicsérete”,¹⁰ és újra celebrálja – valahol a Szajna és Liré¹¹ között – Kolkhisz és Thesszália¹² nászát.

Mi több, Du Bellay itt előrevetíti Queneau *Százezer milliárd költeményét* (csupa szabályos szonett).¹³ Mintha arra biztatna bennünket, hogy csúsztassunk egy papírcsíkot a sor alá a saját alexand-

⁵ Oly édes-keserű a téli éjeken
hallgatni, ha a tűz szive dobogva lángol,
a tűnt emlékeket kikelni könnyeden
a ködbe zendülő harangok halk szavából.

A repedt harang című vers első versszaka, Babits Mihály fordítása

⁶ És most, mikor szivem repes, hogy itt vagyok
Köztük, kiket az ég szívemnek meghagyott...

Racine, *Phaedra*, III. felvonás, Somlyó György fordítása

A sorvégeket a következőképpen kell kiejteni: ápprosé-dö plü ser.

⁷ A francia nyelv kis műhelyitkaiban járatlan olvasó e ponton talán elkezd ráncolni homlokát. Most akkor normandiai ez a rím, vagy nem normandiai? És ha nem az, miért nem? A válasz az áthajlásban keresendő, ugyanis ha egybe olvassuk a sorvéget a sorfővel egy teljesen átlagos szókapcsolatot kapunk: „s'élever au bruit”, vagyis Babits fordításából összeollózva: “[az emlék] kikel a [harangok] szavából”. Ehhez hozzájön egy szabály, ami a magánhangzó-torlódást hivatott elkerülni, hogy amennyiben egy -er végű ige után magánhangzóval kezdődő szó jön, a néma “r” kiejtendő. Így aztán a rím, bár definíció szerint klasszikus példája e rímfajtának, némiképp elveszíti normandiai jellegét. Babits fordításában ez a probléma természetesen fel sem merül.

⁸ ejtsd: toázon-rézon

⁹ „vagy mint ki az aranygyapjút elnyerte rég”, Rónay György fordítása

¹⁰ *A La défense et illustration de la langue française*, vagyis *A francia nyelv védelme és dicsérete* Du Bellay fontos elméleti műve, afféle kiáltvány, amelyben a Pléiade költőcsoport poétikai hitvallását írja le, szembeállítva azt a korábbi francia költészeti esztétikával.

¹¹ Du Bellay szülővárosa

¹² Médeia és Iaszón szülőföldjei

¹³ Raymond Queneau *Cent mille milliards de poèmes* című kötete valójában tíz szonettet tartalmaz, amelyeknek sorai külön lapozhatók, és soronként variálhatóan olvashatók. Így a tíz szonett

rinusunkkal, ami Jasonra végződik.¹⁴ Ez ám az Oulipo¹⁵ kedvére való kihívás: hogyan alkotsz meg egy tökéletes tizenkét szótagos sort, amikor a kínálózó megoldás öt szótag:

*Heureux qui comme Ulysse a fait un beau voyage,
Ou comme Jason.*

És paff! Na, milyen töltelékszöveg jöhet a hiányzó verslábak helyére?

Du Bellay kitalálta: egy találós kérdés, ami a megoldására rímel.

Ebben a versben nyomokban ott vannak saját valós vagy képzelte variációi, a titkos rím mint virtuális vers a versben. Ó, hogy utálnám, ha ezt valaki prózában fordítaná le! Micsoda elkorcsosodása lenne az az eredetinek! És ti azt mondanátok, hogy az a fejlődés, fénytelen végződésekkkel, mint ha Korzika félszigeteiről eltűnnének a genovaiak tornyai, vagy a földnyelvekről a világítótoronyok. Szem nélküli tömegek haladása? Nem! Legyenek ott mandulaszemek, dús ajkak, finom fülecskék, nemes orrcimpák, kerek keblek, kecses karok, vékony kezek, okos lábak: az én szépségemnek mindenből kettő van, akár az emberi testnek. Jól végigkísérhetjük ezeket a párokat egy szonettben például. Az én gyönyörűséges rímeimet.

De térjünk vissza a szógyűjteményekhez. Lényegében a rím maga a szavak szerelmes szótára. Olyan szótár, amit szeretünk, és amelynek a tételei egymást szeretik, a hátunk mögött csókot váltanak, tőlünk, elménktől teljesen függetlenül, egyszerűen alkati és hangzásbeli hasonlóságuk égisze alatt. Ez a mi kollektív szürrealizmusunk terméke, amit a költők csak megmutatnak nekünk. Miért akarjátok hát elvenni tőlük aranyásói előjogaikat, hisz épp a *mi* kincseinket hozzák napvilágra?

Ó, persze tudom én, verseinknek analizálniuk kell, tele precíz distinkciókkal. Azt mondjátok: rendben, a rím lehet, hogy szép, de régi dolog, lejárt lemez. És most, ma, napjainkban, XY után, meg ez után, meg az után, meg minden után már nem lehetséges. Ez a szavatossági idővel való érvelés. A rímnek lejár a szavatossága, a rím nem őrzi meg minőségét. És azt is kérdezitek: mi köze az egésznek Bábelhez? Itt látszik, hogy nem vagytok szerelmesek. Én ha láthatom szívem hölgyét, tűnjön fel akár az eredetiben, akár a fordításban, nem rejtem véka alá az örömeimet. De ti vénnek látjátok, és azt gondoljátok, hogy semmi értelme még meg is duplázni. Vénasszony az oldaltükörben:

tizennégy sorából 10¹⁴ számú variáció olvasható ki. Illetve nem olvasható ki, mert ha valaki nekiállna, és minden változatot becsülettel elszavalna, percenként egyet alvás nélkül, akkor az cirka 190 millió évig tartana.

¹⁴ Engedtessek meg itt a fordító részéről egy személyes vallomás: én is bölintottam annak idején, amikor olvastam ezt a verset, és nem sokkal később, amikor fordítottam, oda is tettem a kis papírcsíkomat, persze nem Du Bellay sora alá, hanem értelemszerűen annak helyére. Ám a dolog fordítói dilemmaként merült fel inkább. A töprengést az okozta, hogy az eredeti szöveg, amely szó szerinti fordításban körülbelül így hangzik: „Boldog, aki, mint Ulisszesz, szép utat tett meg, vagy mint az, aki megszerezte az aranygyapjút, és aztán hazatért, tele tapasztalattal és bölcsességgel, hogy a hátralévő idejét a rokonai között élje le”, valóban nem tartalmazza Iaszón nevét, és ez nem feltétlenül azért adott okot a fejtöresre, amit a jelen tárca szerzője vet fel, hanem azért, mert nem voltam biztos benne, hogy magyar olvasóim számára az aranygyapjú-történet ismert referencia-e. Rónay György még egy erősebb klasszikus műveltséggel rendelkező közönségnek fordított, ő nyilván úgy érezte, hogy az utalás egyértelmű lesz. Én végül úgy döntöttem, hogy kiírom a hős sz. nevét. És aztán nem csupán kiírtam, hanem egyenesen sorvégre helyeztem, s ezzel beteljesítettem azt, ami a francia olvasók fejbőlintását kiváltotta:

Boldog, ki szép utat tett meg, miképp Ulisszesz,
S az aranygyapjuért hajzó hős Iaszón,
S visszajött tettben és tudásban gazdagon,
Megtérve öregeen a családi idillhez!

¹⁵ Oulipo – *Ouvroir de littérature potentielle* (a lehetséges irodalom műhelye) francia irodalmi csoport, amelynek mások mellett Queneau is tagja volt. Műveiket gyakran jellemezte valamilyen furcsa, matematikai alapú művelet, mint például a permutáció Queneau *Százezer milliárd költeményében*, vagy a kivonás Georges Perec *La Disparition (Az eltűnés)* című regényében, amelyben egyetlen „e” betű sem található.

mint valami *vanitas*, amiből ti nem kértek. Azt akarjátok, hogy a fordítás ifjan ragyogjon. Azt akarjátok, hogy szavaink által az eredeti szöveg Vénusz fürdőjéből lépjen elő, meztelenül, csilingelő ékszerreit is levetve. A fordítás a habokból emelkedő költemény, poema anadüomené.¹⁶

Szóval az én szépségem öregecske volna? És a szabadvers jelentené a megifjodást?
Ahogy Verlaine fogalmazott:

*Est-elle en marbre ou non, la Vénus de Milo?*¹⁷

Hasonlóan kiáltanék én is:

*Est-il rimé ou pas le Nerval de Celan?*¹⁸

Fiatalítsuk meg Hermann Hessét? Ma láttam a könyvesboltban a francia fordítását, minő borzalom, szigorúan rímekben, kötött formában, ám mégsem megbéklyózva. Vagy fiatalítsuk meg a világ összes kortárs költőjét, akik rímelenek, sőt rímben fordítják a rímes verseket, és akik fiatalabbak mint ti vagy én? Ráadásul úgy fiatalítsuk meg őket, hogy rájuk erőltetünk egy 1900 körül feltalált verstípust?

Ezen a ponton felmerül bennem, hogy nem vagytok-e ti is szerelmesek. Csak éppen fordítva. Valami megmagyarázhatatlan ellenszenvet éreztek a rím iránt. Régen odavoltatok a copfos kislányokért. Most ha két pár copf a verssorok végén lobog, undorral néztek másfelé, rá se vetitek tekinteteket. Vagy nagy erőfeszítéssel, talán, még ha copfos is... Még emlékeztek azokra az időkre, amikor a lányok copfosan jártak. Copfba kellett kötni a hajukat, ha az iskolába vagy a templomba mentek. A rím olyan, mint az a csúnya, copfos unokatestvér, akit a rokonok mindig úgy ajnároztak. Ezért egy lány akkor szép, ha nincs copfja. Tétel bizonyítva.

De legfőképp úgy látom, ti amolyan dialektikusan gondolkodó elmék vagytok. Okosabbak, mint egy ilyen magamfajta szerelmes bármikor is lehet, amíg ég benne a tűz. Ti tudjátok, hogy vágyaink tárgyát akkor érhetjük el, ha lemondunk róla. Igaz átalakítva, elemelve, de mégis. Hogy erre eddig nem gondoltam! A rímek nélküli fordítás nem megifjodás, hanem a feltámadás maga. A vers megdicsőült teste jelenik meg a papíron, a lelke, amelynek visszaverődését a fordító éppen csak megpillantja az ofszet-tükörben. A tűztolvaj Prométeuszok után eljött a képtolvajok ideje, a versek lelkének paparazzói a fordítók. És mi látszik azokon a polaroidokon, ami fityiszt mutat szegény rímelőknél? A lényeg, természetesen. A rím nélküli vers az ékszer nélküli nő, a lények lényege.

Az ilyen divatkövető fordítók nem olyanok egy kicsit, mint Kosztolányi kleptomániás fordítója? Kiszemezgetik maguknak, ami kell. Megfosztják a verset veleszületett külsőségeitől, és így teszik a sorokat – szabaddá? A Franciaországba érkező verseknek azonnali meg kell szabadulniuk kényelmetlen hacukájuktól? Pokolba a vállrojtokkal? Mindenki egyenlő a kötetlen fordítás egy és oszthatatlan, nagy Köztársaságában? Persze, persze, csak az esélyegyenlőségről szól az egész, hogy tényleg kiderüljön, ki a legjobb: azok, akik a lényegre törnek, akikben van valami láthatatlan. A feltűnő dolgok nagy valószínűséggel felületesekek. A csörömpölő fuksz, a rím.

Mást is látok ám még az én drágaságom körül kialakult felhajtás mögött: a diszmorfofóbiát. A torzító tükröktől való félelmet. A grimaszoló, elrontott másolatoktól való félelmet. Hiszen minden rímes fordításnál félok, hogy csak rossz utánczata lesz az eredetinek. Hellenisztikus, expresszionista. Ugyanakkor a rímes versek rímtelen fordítása nem lacafacázik, hanem kijelenti: én nem másolok, kérem, én fordítok. Ebben látok némi igazságot. Lehet valami mesterkéeltség abban az erőfeszítés-

¹⁶ Mert ahogy egy fordító a régi szövegek átültetése kapcsán megjegyezte: a fordítás fürdetés.

¹⁷ „A milói Vénusz, nos: nem márvány talán?” – Térey János fordítása.

¹⁸ „Celan Nervalja, nos: nem rímben van talán?” – Paul Celan az ötvenes évek vége felé fordítja le Gérard de Nerval *El Desdichado* című versét németre, amelynek az első versszoke így hangzik a fordításban: „Ich bin des Immerdüstre, de Witwer, trostverwaist / Der Aquitanenfürst vom Turm, der nicht mehr steht / Des Sternenlosen Laute, mit sternen übersät, / Sie trägt die Schwermutsonne, die schwarze, die da kreist.” A becsület kedvéért tegyük ide a magyar fordítást is, Kálnoky László művét: „Az özvegy, a sötét vigasztalan vagyok, / templomtalan kegyúr, az aquitáni herceg; / fényes lantom fölött, mert csillagom halott, / a melankólia fekete napja reszket.” Hogy a magyar fordítás rímben van, ez talán kevésbé meglepő, ma még.

ben, ami a forma visszaadásával jár. De akkor meg se próbáljuk? Ne kísérletezzünk, ne akarjunk visszaadni, nem is feltétlenül egy az egyben, hanem mélyebben, ugyanakkor visszafogottabban? Olyan messziről indulva, hogy senkinek eszébe se jusson hibakeresőset játszani. Talán... Itt behúzzunk egy picit, amott kiengedünk, hogy elkerüljük a katasztrófát. Lehet róla szó?

De csak jártatom itt a szám... Ettelt egy óra, és csak róla beszéltem megállás nélkül. Ti mit gondoltok?

VASS SÁNDOR, Fűnapló, 2018, C-print eredeti tusrajzok után

